

МОВНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Зроблено аналіз специфіки формування та становлення територіальної громади в західноєвропейських країнах з точки зору мовної стандартизації, впливу мовного чинника на процес державотворення. Виділено основні категорії територіального розподілу відповідно до статусу мови та мовної системи. Означено напрямки можливої адаптації цього досвіду в Україні.

Ключові слова: територіальна громада, мовний чинник, державотворення, національна ідентичність.

Analysis of peculiar features of a local community formation and development in the countries of Western Europe from the perspective of language standardization, impact of a language factor on the state development process have been made. Basic categories of a territorial division according to the language system have been defined. Guidelines of possible adaptation of the European experience in Ukraine have been suggested.

Key words: local community, language factor, state-building, national identity.

Територіальна громада є основою держави та її демократичного ладу. Процес створення основ місцевого самоврядування в Україні все ще знаходиться в початковому стані, тому аналіз складових, що впливають на формування та розвиток територіальної громади та забезпечення сталості позитивних суспільних тенденцій, неможливо провести без урахування багатого досвіду державотворення в європейських країнах. Однією з таких складових державотворення є мовний чинник, важливість і вплив якого на активне суспільне та економічне життя територіальних громад є невід’ємною умовою побудови в Україні громадянського суспільства, що, у свою чергу, має стати обов’язковим кроком на шляху до інтеграції України у світову та європейську спільноти.

Проблематика територіального становлення та подальшої розбудови державності з точки зору впливу мовного чинника на ці процеси завжди привертало увагу широкого кола фахівців із різних сфер наукового знання. На сьогодні маємо низку публікацій видатних європейських вчених (E. Allard, R. Bendix, H. Daalder, S. Giner, S. Rokkan, M. Stephens, S. Tarrow та ін.), в яких проблематика становлення територіальних громад розглядається крізь призму мовної стандартизації, яка певним чином впливає на спосіб організації суспільного життя, на наявність спільних інтересів і потреб, самоідентифікацію, місцевий патріотизм, тощо.

Однак попри широке висвітлення в науковій літературі праць за

тематикою державотворення, ми і надалі можемо констатувати недостатню увагу до лінгвістичних аспектів розгляду тих чи інших проблем державотворення в суспільстві (зокрема українському). Майже не приділяється увага мовним чинникам у процесі державотворення в монографіях та навчальній літературі вітчизняних науковців. Здебільшого оминається цей аспект і на тематичних конференціях, присвячених проблематиці місцевого самоуправління.

Метою статті є дослідження впливу мовного чинника на становлення та розвиток територіальної громади та їх взаємодії як невід'ємної складової державотворення в Європі та аналіз можливостей адаптації цього досвіду в Україні.

У процесі територіального становлення держав в Європі відбувалися кампанії на підтримку розвитку стандартизованих мов. Наявність мовного стандарту робило легшим передання традиційних знань і підтверджувало територіальну ідентифікацію держави: ці завдання належним чином виконувалися за допомогою ефективної інституційної структури, але символізм, що вони були закликані передати, був сильнішим, якщо мовні та державні кордони співпадали. Слово *нація* до французької революції мало значення, що дуже відрізнялося від його пізнішого розуміння. Спочатку це слово використовували для визначення громади, що була об'єднана за принципом народження в одному місці. Французька революція підняла цій термін на рівень вище: його стали використовувати для позначення всіх, хто мешкає в межах французької держави та розуміє діалект Іль-де-Франс. Зі становленням держави поглиблюється взаємопроникнення діалектів на доволі великих територіях: державна стратегія спрямована на створення ширшої національної ідентифікації з єдиним центром за допомогою укріплення зв'язків між громадами, що користуються різними діалектами однієї мови [7]. В Англії та Франції, де процеси етнічної консолідації за ранньомодерної доби відбувалися в умовах існування централізованої держави, термін *нація* став синонімом суверенності народу, незалежності держави [1].

Процеси політичної та адміністративної розбудови можна порівняти з більш ранніми процесами релігійної уніфікації, що відбувалася в межах великих церков. Коли буддизм, християнство або іслам розповсюджували ідею спасіння в громадах з дуже різним етнічним і культурним походженням, місцеві громади не розпадалися: зберігаючи свою ідентифікацію, вони, завдяки церковній організації, мали широкі зв'язки з різними групами, що поділяли ту ж саму віру, виконували такі ж ритуали, та мали ті ж самі святі місця. Щось дуже схожде відбулося і у створенні національних громад.

Необхідно підкреслити, що декілька релігій можуть використовувати один мовний стандарт, як, наприклад, на франкомовних та німецькомовних територіях, навіть при наявності значних розходжень в інших елементах ідентифікації. Також необхідно відзначити, що там, де дві групи мають спільну мову та багато інших культурних характеристик, релігія стає

засобом, що допомагає сформувати ідентифікацію та даній території. Доречним прикладом є Північна Ірландія. Як вважає Ернест Ренан, стандартна письмова мова є менш важливою, ніж різноманітний набір сигналів та ідентифікаційних рис, що притаманні кожній окремій особистості в окремій територіальній громаді. Мається на увазі участь у ритуалах та церемоніях, дотримання наслідуваних звичаїв та знання про спільне минуле [4]. Але Е. Ренан лише побіжно згадує про багатшаровість таких виявлень ідентифікації, як чітка належність до місцевої громади, в той час, як інші розподілені між цілою низкою громад, і висловлює відданість більш великій територіальній системі. Особистості можуть мати більше однієї ідентифікації, і декілька шарів ідентифікації можуть співіснувати в межах єдиної територіальної системи: будуть ці чисельні ідентифікації добросусідськими або антагоністичними залежить, у кожному випадку від конкретних політичних подій, політики держави та громадських рухів.

Ми розглядаємо мову як один з важливих чинників, що впливає на становлення ідентичності, але не виключаємо інші чинники. Отже, мова є лише одним із чинників, які впливають на формування ідентичності, але одним з найбільш глибоких та очевидних рис самобутності. Більш того, мова не є справою лише приватних або особистісних преференцій – уміння розмовляти мовою не має сенсу, якщо ви не маєте можливості використовувати її; це також питання публічного визнання, легітимізації стандартів. Використання мови – це колективна дія, в якій має брати участь кожен, хто мешкає на даній території, та вона стає політизованою, коли деякі елітні групи встановлюють стандарт мовної комунікації та спонукають до її визнання в суспільному житті.

Розбудова національної територіальної громади в дійсності спонукає велику кількість суб'єктів до певного білінгвізму: одна мова – для тісної комунікації всередині громади, та не менш як ще одна – для комунікації за межами громади. Перша мова – це мова родини та вузького кола друзів, інша – мова роботи, зовнішньої комунікації, контролюючих органів та адміністрації. Різниця полягає в тому, наскільки відмінними є стандарти цих мов.

Незалежно від територіальної структури існує не менш двох видів мови та ідентичності. Необхідно брати до уваги відстань між ними та розходи, пов'язані з переходом від одного до іншого. У класичній національній державі ця відстань невелика або мінімальна. Засобом місцевої комунікації є просто один із діалектів, який є вживаним на всій території та, таким чином, дуже близький до стандарту. На практиці існує набагато більше розбіжностей у відстані між двома видами. Можна визначити щонайменше чотири градації у відстані між місцевим та територіальним стандартом:

1. Дві мови взаємно зрозумілі: обидві належать до однієї групи мов. Це класичний випадок легкого переходу від діалекту до стандарту.

2. Дві мови не є взаємно зрозумілими, але місцевий діалект належить до

мовної групи, що є визнаним альтернативним стандартом на даній території. Ця ситуація є розповсюдженою в так званих успішних периферіях і багатомовних системах.

3. Дві мови не є взаємно зрозумілими, і місцевий діалект і його стандарт не визнаються центральною владою. Ця ситуація є поширеною на приграничних територіях.

4. Дві мови не є взаємно зрозумілими, місцевий діалект належить до мовної групи, що є централізованим стандартом встановленим в сусідніх державах і офіційно визнаних на їх територіях. Крім того, екзоглосний стандарт може бути не визнаним на території сусідніх держав.

Ці відмінності відіграють важливу роль і мають певні наслідки щодо збереження рівних прав усіх громадян. Можна виділити два дуже різних види прав громадян у системі демократичного плюралізму: право на повагу з погляду на громаду походження, незалежно від мови або етнічного складу, а також право на можливість повноцінного використання індивідуальних здібностей у більш широкій територіальній мережі. Можна назвати перше правом на коріння, друге – правом вибору. Коріння важливі, тому що вони допомагають вам ідентифікувати, хто ви є і кому ви можете довіряти: вони є життєвою основою культурної ідентичності. Але можливість вибору є не менш важливою. Ви можете не бажати бути заблокованим назавжди в межах однієї громади; ви можете знайти широку арену для використання ваших талантів. Проблема полягає в тому, щоб знайти прийнятні точки перетину між цими двома орієнтаціями. Домінування коренів може призвести до соціального, культурного та навіть економічного поневолення. Багатоваріантність можливостей може стати причиною аномії: зниження передбачуваності, збільшення безвідповідальності та розвиненню депersonалізації [6].

У світі існує величезна кількість мов, але тільки невелика кількість мала реальний шанс перетворитися на стандартну мову писемного спілкування. Такий стандарт не може бути розробленим без створення центру або мережі центрів: писання спочатку було прерогативою еліти, та може стати нормою тільки шляхом постійної взаємодії між групами з мовною компетенцією в даному середовищі. Після того, як мовний стандарт існує протягом певного часу і знаходить вираження в авторитетних художніх працях, його важко замінити: витрати на створення альтернативного мовного стандарту є дуже високими. Можливо, найкращим джерелом для такої стабілізації було поширення технологій масового друку. Але на початку стабільні мовні стандарти, швидше за все, розвивалися в консолідованих територіальних громадах, існуючих задовго до появи друку [2].

Об'єднання територій збільшило можливості комунікації для еліт на великих відстанях. У свою чергу, це покращало шанси на прийняття загальних мовних стандартів для мов, що використовувались для церемоніальних процедур і для адміністративних або юридичних зв'язків. У Західній Європі ці процеси мовної стандартизації відбувались між восьмим

та дванадцятим століттями. Створення алфавіту місцевих мов у монастирях і церковних школах мало тенденцію до стабілізації мовних стандартів і підготувало підґрунтя для уніфікації національних мов. Перші мовні стандарти багатьом зобов'язані Гутенбергу та стародавнім друкарям: їх рішення з історично сумнівних питань орфографії, як правило, заморожували існуючі мовні стандарти. Принаймні, в протестантських країнах, введення обов'язкової масової освіти пізніше збільшили тиск стандартизації [3].

Існував, однак, другий шанс. Мови, які не змогли виробити певний стандарт з появою друку, все ще могли стати регулярним засобом письмового спілкування, якщо:

- мова розглядалася елітами як символ територіальної ідентичності;
- існував рух, який мав на меті досягнення угоди щодо спільної граматики та лексики для письмової мови;
- приймалися цілеспрямовані зусилля, щоб поширити таку спільну версію за рахунок використання в релігійних або інших символічних церемоніях і через засоби масової освіти;
- на ранніх стадіях були створені школи, де викладання відбувалося на периферичній мові.

Розвиток культурної інфраструктури йшов паралельно змінам в економіці. Зі зростанням торгівлі збільшився попит на компетентних комунікаторів, а поширення адміністративно-юридичних і військових установ створило широкі можливості для професійних фахівців, які вміли читати та писати: університети, що колись були важливим чинником відповідальним за підтримку грецької і латинської мов, також почали готувати фахівців на місцевих мовах. На наступному етапі промислова революція породила попит на працівників, здатних читати інструкції та посібники й отримувати нові навички за допомогою грамотності. Ці економічні зміни запровадили більш відкриті ринки на всій території держав для самих різних професій та спричинили переїзд великої кількості людей з периферії та збільшення культурних контактів, заснованих на письмовій комунікації, по всій території.

Ці події зміцнили величезну вагу встановлених мовних норм і послабили успадковані говори і діалекти, периферійні мови. Можна сказати, що шанси на виживання периферичних мов були б сильно знижені, якщо б вони не були стандартизовані і не стали засобом масової комунікації перед злетом промислового розвитку. Після створення територіального ринку праці ресурси для опору проти центрального мовного стандарту були різко скорочені. Інакше кажучи, зміни в економіці створили новий набір можливостей, і вибір звичайних людей у таких ситуаціях, як правило, було спрямовано на вирішення долі периферичної мови.

Шляхом об'єднання двох вимірів, тобто статусу мови та мовної системи на території, де вона використовується, можна виділити шість категорій [5] (таблиця).

Схема класифікації мов у Західній Європі

Мовна система	Статус мови				
	Офіційна мова	Регіональна офіційна мова	Регіональна автономна мова	Регіональна маргінальна мова	
Одна домінуюча мова	португальська ^I				
	французька ^I			ельзаська ^{VI} бретонська ^V окситанська ^V корсиканська ^V провансальська ^{VI} каталонська ^{VI}	
	англійська ^I	валлійська ^{III}	лалланс ^{IV} ірландська ^{IV}	гельська ^V	
	данська ^I	ісландський ^{III} фарерська ^{III}		німецька ^{VI}	
	шведська ^I			саамська ^V	
	голландська ^I	фризька ^{III}			
	німецька ^I			данська ^{VI}	
Багатомовність, меншиє > 5%	Ендолосний стандарт	італійська ^I		сардинська ^{IV} німецька ^{VI}	фриулійська ^V ладинська ^V
		кастильська ^{II}	каталонська ^{II}	баскська ^V галицька ^{IV}	
	Екзолосний стандарт		норвезька ^{III} (букмол, нюнорськ)		саамська ^V
		шведська ^{III} (Фінляндія)	фінська ^{III}		саамська ^V
		французька ^{II} (Бельгія)	фламандська ^{III}		
	алеманська (Швейцарія)	французька ^{III} люксембурзька ^{III}	ретороманська ^{IV}		

Примітка: римськими цифрами (I – VI) позначені категорії, що виділяються в тексті

Як видно з таблиці, у першу категорію згруповано успішні центри, що є прикладами постійного зміцнення однієї центральної територіальної мови;

– друга категорія включає до себе багатомовні структури, випадки територіального розмежування між використанням двох або більше мов у рамках однієї певної політично об'єднаної території;

– третя – це успішні периферії, що досягли успіху в створенні або підтримці відмінних мовних стандартів для периферії;

– четверта категорія об'єднує периферії зі слабкими мовними стандартами, але з певним рівнем автономії, випадки, коли периферії виявилися не в змозі створити або підтримувати ефективні мовні стандарти самостійно, але досягли певного рівня політичної автономії чи незалежності;

– п'ята група – приграничні периферії, які характеризуються як неефективним мовним стандартом, так і незначним рівнем автономії;

– шоста категорія описує рішення на межах мовного розподілу, випадки сильного взаємного тиску між основними мовними громадами.

Аналіз кампаній, що відбувалися на підтримку розвитку стандартизованих мов і які вплинули на історію формування та розвитку територіальних громад в Західній Європі, забезпечили сталий розвиток суспільства, надає можливість врахувати багатий досвід державотворення в європейських країнах. Погляд на мову як на чинник, що впливає на формування та становлення національної ідентичності, є питанням її публічного визнання. Використання мови є колективною дією всіх, хто мешкає на певній території, отже, політизація процесу мовної стандартизації може призвести до змін в мовній ідентифікації територіальної громади.

Література:

1. Енциклопедія з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2011. – Т.1. – 386 с.
2. *Haarmann H. Sociologie und Politik der Sprachen Europas / H. Haarmann. Munich: Deutscher Taschenbuch-Verlag. – 1975.*
3. *Heraud G. L'Europe des ethnies. 2nd ed. / G. Heraud ; Paris : Presses d'Europe. – 1974.*
4. *Renan E. Poetry of the Celtic Races and Other Studies / E. Renan ; Whitefish, MT : Kessinger. – 2005.*
5. *Rokkan S. State formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe / S. Rokkan. ; New York : Oxford University Press Inc. – 2007.*
6. *Stephens M. Linguistic Minorities in Western Europe. Llandysul, Wales : Gomer Press. – 1976.*
7. *Weber E. Peasants into Frenchmen: the Modernisation of Rural France 1870-1914 / E. Weber ; London : Chatto & Windus. – 1977.*

Надійшла до редколегії 21.10.2013 р.